

УДК 364.442.2

ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Поліщук Віра Аркадіївна,
м.Тернопіль

У статті розкрито ґенезу професійно-етичних цінностей соціальної роботи, які слугують основою професійної субкультури і сприяють реалізації професійних норм і принципів. Обґрунтовано, що основою формування професійно-етичних цінностей соціальної роботи є її філософія.

З'ясовано, що цінності професійної соціальної роботи на метарівні трактуються в контексті глобальних цивілізаційних цілей і завдань. Макрорівень філософських цінностей соціальної роботи зумовлений корпоративними принципами і нормами взаємодії, відносинами і системою колективної відповідальності. Мезорівень цінностей соціальної роботи пов'язаний з ціннісними орієнтаціями окремих груп клієнтів і зумовлений необхідністю їх урахування. Мікрорівень філософських цінностей соціальної роботи відображає ціннісний спектр професійної взаємодії соціального працівника і клієнта.

Обґрунтовано, що найвищою цінністю є життя кожної конкретної людини. Цей концептуальний постулат є універсальним у визначенні суті соціальної роботи.

Ключові слова: соціальна робота, цінності соціальної роботи, філософія соціальної роботи.

Постановка проблеми. Професійно-етичні цінності соціальної роботи слугують основою своєрідної системи професійної субкультури і сприяють реалізації професійних цінностей, норм і принципів. Основою формування професійно-етичних цінностей соціальної роботи є її філософія. На думку М. Сіпоріна професійну філософію представляє сукупність переконань і колективна совість, що притаманні кожній професії. „Така філософія є центральною частиною професійної субкультури, яка формує культуру тих, хто її опановує і тих, хто прийшов у професію, і в рамках якої здійснюється соціалізація. Таким чином філософія стає частиною професіоналізму”[7].

Вклад основного матеріалу. Філософія соціальної роботи почала формуватися на межі ХІХ–ХХ ст., коли США та європейські країни (в тому числі й Україна) фактично підійшли до оформлення професійної діяльності в галузі соціальної опіки з системою закладів допомоги. Професійне вирішення соціальних проблем у різних сферах людської життєдіяльності вимагало їх осмислення не тільки на мікро- і мезо-, а й на макрорівні. Такий підхід потребує розуміння здійснюваної діяльності у сенсі глобальних ціннісних орієнтирів.

У філософії соціальної роботи чітко простежуються такі основні підходи: гуманізм, позитивізм, утопізм, професіоналізм. Гуманістичні ідеї людини як найвищої цінності і вищої мети, сформульовані ще античними філософами Піфагором („Людина є мірою всіх речей”) і Сократом („Пізнай самого себе”), набули поширення і впровадження у соціальній роботі в кінці ХІХ ст. завдяки реалізації ідей соціальної благодійності. Доктрина гуманізму базується на уявленні про задоволення життєвих потреб людини, коли суспільство прагне забезпечити мінімальні прожиткові стандарти індивіда.

У 20-х роках ХХ ст. у соціальній роботі модель гуманізму була замінена філософією позитивізму. Основою ідеології позитивізму стають біхевіоризм, фрейдизм, радикальна соціологія. Доктрина позитивізму полягає в абсолютизації знань взагалі і соціальних знань, зокрема. Критерієм об'єктивності стали знання, які дають можливість людям змінити зовнішні обставини; а науковий метод дозволяє реально оцінити мікро-, мезо- і макросоціальні процеси.

Філософія позитивізму у соціальній роботі відіграла як позитивну, так і негативну роль. Позитивний аспект полягав у тому, що використання наукових методів у системі соціальної і соціально-педагогічної діяльності сприяло становленню їх як сфери наукового пізнання. Проте абсолютизація наукового знання спричинила становлення пріоритетів дослідницького підходу і применшила при цьому значущість людини та її проблем. Це призвело до появи так званого „синдрому соціального працівника”, який проявлявся у тому, що професійні соціальні працівники віддавали перевагу не аналізу і знаходженню реальних способів вирішення конкретної ситуації чи проблеми клієнта, а збиранню статистичних даних, веденню протоколів та іншої документації.

На зміну парадигмі позитивізму утвердилася парадигма утопізму. Основою філософії соціальної роботи стали ідеї лібералізму і соціал-реформізму. Вихідними положеннями практичних підходів до здійснення соціальної роботи стала філософія буденного життя. „Філософія лібералізму з її установками на цінності особистості на противагу колективним цінностям, знайшла відображення не тільки в принципах і нормах професійної діяльності, але і в її методах і техніці”[4]. З позицій філософії утопізму людина є соціально вразливим суб'єктом через труднощі, пов'язані з об'єктивними чинниками, такими, як: відсутність необхідної освіти, низький економічний статус, негативний

вплив соціального середовища та інше.

Аналіз досліджень свідчить про наявність інших концептуальних підходів щодо трактування філософії соціальної роботи:

– як системи філософських ідей про страждання людини та її життєвий світ;

– як практичної реалізації філософії прав людини;

– як філософії допомоги та інші.

Основними етапами розвитку філософії прав людини, на думку дослідників Ш. Рамона, Б. Шапіто [6], є громадянські права, держава загального добробуту і право на своєрідність.

Філософія допомоги, на думку російського дослідника М. Фірсова, виникла у ході суспільно-історичного розвитку в тісному взаємозв'язку і взаємодією з такими явищами та феноменами як християнство, державність, право, розвиток суспільної моралі та норми суспільного життя. Дослідник охарактеризував логічний ряд парадигм допомоги, що виникли у процесі історичного розвитку: архаїчна, конфесійна, державна, громадсько-державна, соціальна та професійна. Відповідно до концепції М. Фірсова, у соціальній роботі проблема людини постає в дихотомічній єдності як „людина, яка потребує допомоги” і „людина, яка допомагає” в їх взаємозумовленості і взаємозалежності. Тобто, з одного боку, людина виступає як суб'єкт, який не може самостійно вирішити життєві проблеми, здійснити вчинок, знайти спосіб зміни ситуації. Така людина в практиці соціальної роботи визначається як клієнт. З іншого – наявність клієнта передбачає необхідність іншого суб'єкта – „людини, яка допомагає”, чії дії і вчинки спрямовані на вирішення життєвої ситуації клієнта [4].

У процесі свого становлення, розвитку і функціонування соціальна діяльність сформувала і продовжує формувати певні знання про „людину, що потребує”, та її проблеми у контексті різних рівнів їх осмислення: мікро-, мезо-, макро- і мета-. Це свідчить про складність наукового осмислення людини, яка постає і як реальний індивід зі своїми конкретними соціальними запитами, і як унікальне явище індивідуальних проявів і типологічних особливостей, і як предстанок певної історичної епохи і конкретної культури, і як суб'єкт з певними відносинами і зв'язками.

Соціальний працівник уособлює собою „людину, яка допомагає”. Християнська парадигма підтримки і взаємодопомоги розрізняє два рівні допомоги: милостиню духовну і милостиню тілесну [5]. Вважається, що власне християнська парадигма милосердя вперше в історії розвитку людської цивілізації не тільки ставить знак рівності між буттям людини та її небуттям, багатством і бідністю, а й обґрунтовує відхід від „колективної ментальності”, що спричинило формування системи знань людини про своє існування і спільність з іншими людьми. Усвідомлення власного „Я”, розвиток самосвідомості та особистості заклали в „культурі провини” інші підходи до допомоги і підтримки, що знаходять своє відображення в парадигмі „солідарності”.

Філософські основи парадигми „солідарності” розглядають бідність, на відміну від християнського концепту, не як „благо”, а як несправедливість, як прояв права сильнішого над слабшим. На зміну філософії милосердя набула поширення філософія альтруїзму, яка кінцеву мету морального вчинку трактує як благо інших людей. Турбота про „людину, яка потребує допомоги”, актуалізує вимоги, пов'язані з філософією діяльності, яка включає в себе не тільки вміння і навички, але й встановлює принципи взаємодії. Професіонал, як новий статус „людини, яка допомагає”, здійснює свою місію індивідуально або в контексті колективних дій. Цінності професії і вимоги суспільства є тією діалектичною суперечністю, що формують нові принципи альтруїстичної поведінки „людини, яка допомагає”.

Гносеологічний аспект філософії допомоги пов'язаний з процесами допомоги, з питаннями суб'єкта і об'єкта допомоги. На зміну християнській концепції допомоги прийшла державна і суспільно-державна парадигми допомоги, логічним розвитком яких є професійний етап їх здійснення.

У принципах людського співжиття домінує людина як абсолютна цінність. Формується ідея протидії будь-яким формам насильства – фізичного, психологічного, економічного, ідеоло-

гічного. Ці принципи знаходять реалізацію у світовому співтоваристві через реалізацію прав людини, яка має право на життя, працю, справедливі і сприятливі умови праці, відпочинок, дозвілля, соціальне забезпечення і соціальне страхування, медичне обслуговування, освіту, культурне самовираження.

Філософські засади соціальної діяльності у кінцевому підсумку сформували ціннісні орієнтації професійної соціальної роботи. Це дало підставу зарубіжним і вітчизняним фахівцям у якості основи соціальної роботи виокремити систему професійно-етичних цінностей і обґрунтувати концептуальне положення про доцільність у процесі професійної підготовки формування професійних знань, умінь, навичок і особистісних якостей (внутрішніх цінностей) соціальних працівників як професійної групи.

Філософські цінності соціальної роботи, пов'язані із специфікою цього виду діяльності, проявляються на різних рівнях і утворюють своєрідну систему, світоглядний концепт професійної субкультури, де реалізуються переконання і відносини, ідеали і прагнення, норми і практичні принципи взаємодії, етичні правила і професійні цінності [5].

Базовими цінностями соціальної роботи є: цінність і неповторність людського життя, гуманізм, мир, свобода, милосердя, соціальне право і соціальне благополуччя, людська гідність, гармонія людини і довкілля.

Філософські цінності виступають як цінності професійної субкультури, коли професія розглядається на рівні міжнародного співтовариства. Звідси цінності професійної субкультури на метарівні трактуються в контексті глобальних цивілізаційних цілей і завдань. Метарівень філософських цінностей соціальної діяльності – гуманізм, мир, свобода, цінність і неповторність людського життя, право на життя, людська гідність, справедливість, відмова від насилля, гармонія людини і довкілля.

Макрорівень філософських цінностей соціальної роботи пов'язаний з корпоративними принципами і нормами взаємодії, відносинами і системою колективної відповідальності.

Мезорівень цінностей соціальної роботи пов'язаний з ціннісними орієнтаціями окремих груп клієнтів і зумовлений необхідністю їх урахування [7].

Мікрорівень філософських цінностей соціальної роботи відображає ціннісний спектр професійної взаємодії соціального працівника і клієнта. Згідно з гуманістичною теорією особистості А. Маслоу, людина має ряд метацинностей (метапотреб) або буттєвих цінностей. Відповідно до його твердження, люди мають не тільки ціннісні орієнтації, але й їх ієрархію, на яку орієнтуються в різних життєвих ситуаціях, залежно від того, наскільки суспільство санкціонує їх дії і вчинки. Інтеріоризовані цінності і норми особистості мають бути враховані в соціальній діяльності. Вони виступають у ролі ціннісної основи соціальної професії, формують принципи професійної відповідальності.

Професійна соціальна робота потребує аналізу й вирішення проблем клієнта на фоні суспільних і соціально-економічних проблем. Проблеми клієнтів, зазвичай, виходять за рамки їх існування, громади, спільноти. А це означає, що як проблема, так і форми допомоги мають мати не локальний соціо-економічний чи соціо-психологічний, а макроекологічний підхід. У теорії і практиці соціальної роботи одним із найбільш складних є питання адаптації суб'єкта до нових форм, способів життя і соціального функціонування в результаті „пандемічного” впливу, тобто впливу, в результаті якого доволі велика кількість людей потребує допомоги і підтримки.

Концептуальний апарат філософії соціальної роботи формується на стику таких проблем: співвідношення типу культурно-історичної епохи, наукової раціональності і картини світу; типології ставлення до світу, філософського темпоралізму, дуалізму, унікальності та універсальності, відповідальності, філософії страждання, примирення, спасіння; духовної ситуації, події і змісту життя.

Власне такий підхід пояснює виникнення нового напрямку філософії – філософії нестабільності (О. Пригожин). Цей напрям філософії виник на основі нової науки – синергетики і посідає одне з найважливіших місць серед вчень, в яких розробляється нова діалектична методологія поєднання двох проти-

лежних сторін буття – логосу (порядку) і хаосу, загального і одинично-унікального, цілого і його елементів [2]. Представники філософії нестабільності (В. Лутай, О. Пригожин) стверджують, що вивчаючи людину (культуру, суспільство) у світлі цієї теорії важливо мати на увазі, що в умовах максимальної нестабільності системи (в точці біфуркації) виникає можливість подальшого її розвитку в різних напрямках. За висловом В. Лутая, „... якась окрема мікрофлюктуація може відіграти роль тієї „останньої краплини“, що направляє цей розвиток в одну з можливих протилежних сторін і визначає один певний результат такого розвитку з нескінченної можливості цих результатів” [1].

Філософія соціальної роботи зводиться до проблеми людини, її суті, визначення змістових аспектів й виконує функцію інтегрування, синтезу знань про людину. Осмислення цих проблем та їх реалізація у процесі соціальної роботи зумовлюють необхідність глибокого пізнання інших сторін суспільного життя, а саме: культури, мистецтва, моралі, права, політики, особливо соціальної політики, релігії, ідеології, тобто фундаментальних проблем соціальної філософії.

Концептуальний апарат філософії соціальної роботи має включати в себе універсальні категорії культури і форми мислення: людина, культура, соціум, свобода, гуманізм, конфлікт, соціальний час і простір, суспільна діяльність, ситуація, життя, смерть, суб'єкт і об'єкт, спосіб життя, картина світу, душа, екзистенція, соціальна екологія, соціальна політика та інші.

Філософія соціальної роботи обґрунтовує ці положення на основі гуманістичних і демократичних ідеалів та цінностей. Основними домінантами філософії соціальної роботи є: створення сприятливих умов для саморозвитку і самореалізації кожної людини, задоволення її потреб, розвиток її потенціалу і здібностей, підвищення благоустрою, розвиток ресурсів з метою задоволення індивідуальних, колективних, національних і

міжнародних потреб, досягнення соціальної справедливості.

Одним із головних надбань сучасної духовної культури є положення про те, що людина іманентна, а не трансцендентна світові. Субкультури соціальних груп виступають системою змісту, засобом прояву способу життя і механізмом адаптації до домінантної культури. Глибинні моральні принципи, загальнолюдські правила поведінки і матриці культури є беззаперечним регулятором соціалізації особистості [3].

Соціальна робота неодмінно пов'язана з цінностями, суттю і дією іншої людини, орієнтована на індивіда, вирішує питання оптимізації умов виживання, самореалізації, саморозвитку, сприяє переборенню кризових ситуацій з допомогою внутрішніх резервів індивідів. Характер проблем соціальної роботи зумовив необхідність її філософської рефлексії. Тому в основі освітніх програм професійної підготовки соціальних працівників, окрім спеціальних професійно спрямованих знань, має знаходитися глобальний філософський рівень осмислення суті людського буття, а, значить, і майбутньої професійної діяльності.

Висновки. Отже, загальноцивілізаційні цінності та ідеали, що сформувалися в процесі еволюційного розвитку, є філософією соціальної роботи. Незважаючи на відмінності концептуальних підходів різних шкіл і напрямів у різні історичні періоди, всі вони сходяться на тому, що найвищою цінністю є життя кожної конкретної людини. Цей концептуальний постулат є універсальним у визначенні суті соціальної роботи.

Сучасна соціальна робота базується на ідеях гуманізму як стратегії соціальної політики і соціальних дій, на розумінні того, що гуманітаризація нашої планети, кожної конкретної країни, середовища буття людини, гуманізація всієї матеріальної і духовної культури мають бути покладені в основу діяльності з оптимізації життєдіяльності кожної людини і людства загалом.

Література та джерела

1. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : [навч. посібник] / В.С.Лутай – К.: Центр “Мастер-S” Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
2. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия / А.И.Пригожин. – М.: Просвещение, 1989. – 173 с.
3. Теория социальной работы / [под ред. Е.И.Холостовой]. – М.: Юрист, 1998. – 334 с.
4. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект) / Фирсов М.В. – М.: Воронеж: Изд-во “Ин-т практ. психологии : НПО “МОДЕК”, 1997. – 192 с.
5. Фирсов М.В. Теория социальной работы / М.В.Фирсов, Е.Г.Студенова – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
6. Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности / Т.Шанин // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / [под ред. Ш. Рамон]. – М. : Аспект-пресс, 1997. – 256 с.
7. Siporin M. Introduction to Social Work Practice / M.Siporin – N.Y.: Macmillan Publishing, 1975. — 230 p.

В статтє раскрыто генезис профессионально-этических ценностей социальной работы, которые являются основой профессиональной субкультуры и содействуют реализации профессиональных норм и принципов. Обосновано, что основой формирования профессионально-этических ценностей социальной работы является ее философия.

Обосновано, что ценности профессиональной социальной работы на метауровне обосновываются в контексте глобальных цивилизационных целей и заданий. Макроуровень философских ценностей социальной работы обусловлен корпоративными принципами и нормами взаимодействия, отношениями и системой коллективной ответственности. Мезоуровень ценностей социальной работы обусловлен ценностными ориентациями отдельных групп клиентов. Микроуровень философских ценностей социальной работы отображает ценностный спектр профессионального взаимодействия социального работника и клиента.

Обосновано, что наивысшей ценностью является жизнь каждого конкретного человека. Этот концептуальный постулат является универсальным в определении сущности социальной работы.

Ключевые слова: социальная работа, ценности социальной работы, философия социальной работы.

The genesis of professional and ethical values of social work that are the foundation of professional subculture and facilitate the implementation of professional standards and principles has been described in the article. It has been substantiated that the basis for professional and ethical values of social work is its philosophy.

It has been found that the values of professional social work at the aim-level are interpreted in the context of global civilization goals and objectives; the macro level of philosophical values of social work are caused by corporate principles and norms of interaction, relationships and the system of collective responsibility. Meso level of social work values are associated with the value orientation of individual customer groups and caused by the necessity of taking them into account. At the micro level of philosophical values of social work reflects the high value range of professional interaction between social worker and client.

It has been substantiated that the highest value is the life of every individual. This postulate is a universal concept in determining the nature of social work.

Keywords: social work, social work values, philosophy of social work.